

Т. М. ГОЛОВКО

*Тетяна Миколаївна Головко, аспірантка
Інституту держави і права ім. В. М. Ко-
рецького*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ)

Гарантування рівності чоловіка і жінки є невід'ємною частиною прогресу людства, елементом демократії і важливою умовою розбудови правової держави. Сучасний стан суспільних відносин вимагає все більше використовувати знання, навички та творчі здібності жінок, поряд з чоловіками, потребує активного залучення їх у різні сфери суспільного життя. Це зумовлює потребу в новому змісті правових норм, як важливого чинника регулювання взаємин між статями в суспільстві, які б забезпечили розвиток статей як рівних, та гендерних відносин, як рівноправних.

За останні роки Україна значно просунулася у вивченні та осмисленні гендерної проблематики. Проблеми забезпечення гендерної рівності в законодавстві стосуються всіх сфер людського життя, в тому числі й такої сфери, як призначення покарання за скоєний злочин.

При цьому, варто відмітити, що проблемам забезпечення рівності чоловіка та жінки в науці кримінального права приділяється недостатньо уваги. Деяким аспектам цієї проблеми присвятили свої роботи О. М. Костенко, О. М. Руднева, Т. М. Мельник, О. М. Подільчак, О. Сулова, К. Чижмар, В. О. Андрієнко, Л. Н. Завадська, О. Ю. Сергеева, С. В. Поленіна та ін.

Загально-правовий аспект забезпечення гендерної рівності досить повно досліджено К. Б. Левченко¹. Одним із шляхів удосконалення правової бази, на її думку, є прийняття спеціального гендерного законодавства².

Метою даної статті є аналіз правової бази забезпечення гендерної рівності жінок і чоловіків в Україні, в тому числі у кримінально-правовій сфері, визначення наявних її недоліків та пропозицій щодо вдосконалення. Саме в умовах верховенства права, коли реально забезпечуються не лише рівні права, а й рівні можливості їх реалізації різноманітними організаційно-правовими засобами, утверджується принцип рівності чоловіка і жінки, зокрема у кримінально-правовій сфері.

Як вірно зазначає Н. В. Грицьк, державна гендерна політика в Україні будується, по-перше, на основі міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, а по-друге, регулюється національними нормативно-правовими актами щодо рівноправності між жінками і чоловіками. Таким чином, правове регулювання державної гендерної політики в Україні, здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наднаціонального та національного³.

До нормативно-правових актів наднаціонального рівня доцільно віднести, перш за все, Загальну декларацію прав людини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», яка була ратифікована Україною 12 березня 1980 р.

Загальна декларація прав людини є основоположним документом, що проголосив рівність прав жінок та чоловіків. У ст. 1 зазначено: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти стосовно один одного в дусі братерства». На основі Загальної декларації прав людини були прийняті численні міжнародно-правові акти, які забороняють порушення принципу рівності.

Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» (1979 р.) – являється основоположним документом, в якому узагальнені та зафіксовані принципові положення відносно міжнародно-правового статусу жінок. Згідно ст. 1 Конвенції «по-

няття «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на ослаблення або зводить нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану та на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі». Разом з тим згідно ст. 4 Конвенції не вважається дискримінаційним прийняття державами-учасницями не лише заходів щодо охорони материнства, а й «тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками». Однак у цій же статті зазначається, що такі тимчасові спеціальні заходи мають бути скасовані після досягнення основних цілей – рівності можливостей та рівноправного ставлення. Отже, питання про доцільність надання Конституцією України певних привілеїв жінкам є дискусійним.

Ще одним важливим нормативно-правовим актом наднаціонального рівня слід вважати Пекінську декларацію та Платформу дій, схвалених Четвертою Всесвітньою конференцією із становища жінок, де визначено 12 проблемних стратегій (малозабезпеченість, освіта та навчання, здоров'я, насильство над жінками, збройні конфлікти, економіка, влада та прийняття рішень, механізми гендерної рівності, права людини, засоби масової інформації, навколишнє середовище та проблеми дівчат), які визнані пріоритетними в підсумкових документах Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і мир у XXI столітті» (червень 2000 року) та є підґрунтям формування правових норм гендерної рівності в Україні.

Також до міжнародних документів, що закріплюють рівні права чоловіків та жінок, відносяться, Європейська конвенція з прав та основних свобод людини (1950 р.), Конвенція про дискримінацію у сфері праці і зайнятості (1958 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.).

В Міжнародному пакті про громадянські і політичні права у ч. 1 ст. 2 передбачено зобов'язання держав-учасниць поважати і забезпечувати всім фізичним особам на своїй території і під їх юрисдикцією права, які визнані в цьому пакті, без будь-якого розрізнення, в тому числі і за ознакою статі.

Відповідним чином сформульовані норми і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, в якому в п. 2 ст. 2 передбачена заборона дискримінації при реалізації вказаних прав щодо статі або інших ознак. У ст. 3 передбачено зобов'язання держав-учасниць пакту забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користуватися всіма, економічними, соціальними і культурними правами⁴.

У той же час у міжнародних пактах про права людини, які лежать в основі міжнародних стандартів, передбачені й певні привілеї для жінок. У п. 2 ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права передбачено зобов'язання держав-учасниць забезпечувати матерям особливу охорону протягом розумного періоду до і після пологів.

До нормативно-правових актів національного рівня, що врегульовують гендерну рівність в Україні, належить, передусім, Конституція України.

У ст. 2 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок держави-учасниці зобов'язуються включити принцип рівності прав чоловіків і жінок у національній конституції чи інше відповідне законодавство і забезпечити за допомогою закону та інших відповідних засобів практичне здійснення цього принципу.

Згідно з цими вимогами Україна включила принцип рівноправності жінок і чоловіків до своєї Конституції, відповідні норми якої є основою подальшого розвитку гендерного законодавства. Але, як вірно зазначає Л. Д. Воеводін, «хоча Конституція, як і записані в ній права та обов'язки, мають пряму дію, однак реальне їх здійснення можливе за допомогою галузевого законодавства»⁵. Тому, на наш погляд, значним недоліком є те, що принцип гендерної рівності не має свого відображення в Кримінальному кодексі України, як це зроблено, наприклад, у Російській Федерації.

У Пекінській платформі дій також наголошувалося, що до тих пір, поки в національному законодавстві і національній практиці – в сімейному, цивільному, кримінальному,

трудовому й торговельному кодексам та адміністративних правилах і положеннях – не буде забезпечено повне визнання і ефективний захист, застосування, здійснення і дотримання прав жінок, передбачених у міжнародних договорах з прав людини, ці договори так і будуть залишатися лише на папері. Отже, після закріплення принципу гендерної рівності у Конституції подальшим завданням є прийняття таких галузевих законів, які забезпечать практичне втілення цього принципу.

За ст. 92 Конституції України, виключно законами визначаються права та свободи людини й громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина; основи соціального захисту, форми й види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці та зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства та батьківства; виховання, освіти, культури й охорони здоров'я; засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації; організація та діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби; організація і порядок проведення виборів та референдумів.

Те, що саме законом мають конкретизуватися конституційно закріплені права та свободи, встановлюватися відповідні гарантії користування всіма конституційними правами без дискримінації за ознакою статі, визначено і Протоколом № 12 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 Протоколу користування будь-яким правом, яке визнане законом, має забезпечуватись без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, приналежності до національних меншин, майнового стану, народження або будь-якої іншої обставини⁶.

Відмітимо, що за останні двадцять років такі закони прийняті у Швеції, Фінляндії, Норвегії, Голландії, Японії, Франції, Ісландії, Литві.

Верховною Радою України 8 вересня 2005 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Законом визначаються основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, повноваження Верховної Ради України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, вперше, запроваджується визначення таких термінів як «дискримінація за ознакою статі», «гендерна рівність» тощо. Крім того, позитивним є запровадження в законі здійснення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів (ст. 4 Закону).

Водночас положення вказаного закону не закріплюють відповідні процедури й механізми забезпечення рівності статей, а отже, залишаються декларативними. Отже, необхідним є встановлення процесуальних та процедурних механізмів реалізації принципу гендерної рівності, встановлення гарантій забезпечення рівноправності статей.

Згідно Конвенції ст. 24 Конституції України містить положення, характерне для всіх базових демократичних міжнародних та національних документів у сфері прав людини, а саме: «Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»⁷. Отже, фіксується загальний принцип неприпустимості встановлення (за будь-яких соціальних чи особистісних підстав) привілеїв та обмежень, тобто встановлення додаткових можливостей, позбавлення зобов'язань або звуження змісту та обсягу певних прав, або можливостей.

У той же час, ч. 3 ст. 24 Конституції України наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних із чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці й винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок; встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які надають жінкам можливості поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства й дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Отже, зазначена стаття Конституції передбачає створення особливих умов для вагітних жінок та жінок-матерів з метою встановлення гендерної рівності, що в цілому не суперечить міжнародним документам. Але, щодо правильності та справедливості самих заходів з позиції гендерної рівності виникають певні дискусії. Не викликає сумніву, що вагітність жінки є достатньою підставою для особливих, порівняно з іншими суб'єктами кримінальної відповідальності, умов. Що ж до підтримки материнства – не можна ігнорувати той факт, що інколи дитину виховує один батько, без матері. Тоді чи буде справедливим враховувати такі обставини щодо жінки і не враховувати щодо чоловіка? В такому випадку можна говорити про гендерну асиметрію, тобто привілеями за ознакою статі.

Водночас у ч. 3 ст. 51 Конституції України вказується: «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою». Це положення відповідає принципу гендерної рівності, але не узгоджується з положенням частини третьої ст. 24. Цей гендерний стереотип досить показовий та характеризує не зовсім чітку послідовність держави в гендерній політиці.

При цьому відмітимо позитивний аспект Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», а саме, те що у ст. 3 вказується, що одним з основних напрямів державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків є забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримка сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства.

Варто звернути увагу на норму, закріплену в Конституції Португальської Республіки⁸, що досить ретельно регламентує права та свободи своїх громадян. Зокрема, зазначено наступне: «Материнство та батьківство представляють собою видатні суспільні цінності». Мабуть, можна сміливо сказати, що таке положення зустрічається лише в Конституції Португальської Республіки.

О. М. Руднева справедливо зазначає, що логічно постає наступне питання: як заборона на встановлення привілеїв та обмежень, у тому числі за ознаками статі (як це прямо передбачено ч. 2 ст. 24 Конституції), кореспондує з тими спеціальними заходами (пільгами), які встановлюються в ч. 3 цієї статті? Очевидно, що законодавець виходив з того, що всі можливі привілеї, а також обмеження слід поділяти на соціально-підставні, обґрунтовані, виправдані (цілком, значною мірою або ж частково) і соціально-безпідставні, необґрунтовані, невиправдані (цілком, або значною мірою, або ж частково)⁹. Визначальним критерієм такого поділу є насамперед сприяння забезпеченню фактичної соціальної рівності шляхом встановлення формальної нерівноправності, тобто саме шляхом юридичних привілеїв та обмежень. Значить, законодавець підтвердив дотримання положень ст. 4 Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації жінок і не відніс спеціальні заходи, спрямовані на подолання фактичної нерівності можливостей жінок і чоловіків, до дискримінаційних, тобто до «привілеїв та обмежень», які є забороненими.

Уявлення про критерій, а також про міру (ступінь) обґрунтованості привілеїв або обмежень мають оціночний характер і є конкретно-історичними. Тому в соціальне неоднорідному суспільстві їм притаманна, як правило, неоднозначність, а самі привілеї й обмеження внаслідок цього є здебільшого предметом гострих суспільно-політичних дискусій, суперечок і навіть конфліктів.

Не видається можливим повністю погодитися з О. М. Рудневою, яка вважає, що «свідченням достовірності подібного тлумачення категорій привілеїв та обмежень є вищенаведена ч. 3 ст. 24 Конституції. Саме ця стаття у той же час є підтвердженням обраного Україною гендерно чуйного підходу до законодавства, урахування біологічних і соціальних розбіжностей представників обох статей і намаганням забезпечення реальної, а не лише юридичної рівності»¹⁰.

Варто зазначити, що далеко не всі дослідники погоджуються з таким підходом законодавця. Так, Н. Б. Болотіна, здійснюючи гендерну експертизу соціального законодавства України, абсолютно вірно зазначає, що «у ст. 24 все ж зроблено ухил на захист прав жінок, тоді як і чоловіки потребують аналогічних захисних засобів»¹¹. На думку науковця, ці положення порушують принцип гендерної рівності, і вона вважає, що такий підхід

є характерною ілюстрацією формального розуміння принципу гендерної рівності й механістичного підходу до гендерного аналізу законодавства.

Погоджуємося з О. М. Костенко, який зазначає, що положення ст. 24 КУ «...є конституційним закріпленням ігнорування принципу гендерного паритету і дискримінаційної політики щодо чоловіків»¹². А. С. Олійник у свою чергу відмічає, що частина третя ст. 24 КУ робить ухил на захист прав жінок, чим звужує права чоловіків¹³.

Отже, можна зазначити, що саме законодавство, засноване на гендерних принципах, на нашу думку, покликане встановити рівний підхід до чоловіків і жінок. Сьогодні необхідним є визнання важливості та необхідності творення такого законодавства щодо закріплення та поширення принципу гендерної рівності шляхом удосконалення та розвитку національного рівня нормативно-правової бази.

Підсумовуючи викладене, для забезпечення гендерної рівності в Україні, зокрема у кримінально-правовій сфері, пропонується наступне:

закріпити положення про рівність жінок і чоловіків у Кримінальному кодексі України, як це зроблено в Російській Федерації;

узгодити нормативно-правову базу державної гендерної політики України з міжнародним законодавством щодо забезпечення гендерної рівності;

вдосконалити Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» шляхом встановлення процесуальних механізмів реалізації принципу гендерної рівності, встановлення гарантій забезпечення рівноправності статей.

На нашу думку, зазначені пропозиції сприяли б законодавчому забезпеченню гендерної рівності, в тому числі у сфері кримінального права.

¹ Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: Монографія. – Х.: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 344 с.; Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: Монографія. – Х.: Вид-во НУВС, 2001. – 348 с.; Левченко К. Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2003. – 35 с.

² Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: Монографія. – Х.: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – С. 26 (344 с.)

³ Грицяк Н. В. Правове регулювання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: стан та шляхи вдосконалення // Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej2/txts/pol-prav/05gnvsvv.pdf>

⁴ Права человека. Сборник международных договоров. ООН. – Нью-Йорк, 1989. – рез. ГА ООН 2200 А (XXI), от 16 декабря 1966 года.

⁵ Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России: Учеб. пособие / Л. Д. Воеводин. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997 – С. 187.(298 с.)

⁶ Олійник А. С. Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001. – С. 62 (77 с.)

⁷ Конституція України – Основний Закон суспільства, держави, людини: Наук.-метод. рек. / Кол. авт.; Кер. проф. І.Ф.Надольний. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 224 с.

⁸ Конституции государств Европейского Союза. – М.: Инфра. М-Норма, 1997. – С. 357-414.

⁹ Проблемы теории государства и права / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: Юристь, 2002. – С. 390-409. (680 с.)

¹⁰ Руднева Олександра Миколаївна. Гендерна рівність у праві України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – С. 102. (178 арк.)

¹¹ Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001. – С. 40. (80 с.)

¹² Котюк І. І., Костенко О. М. Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче право України: гендерна експертиза / І. І. Котюк, О. М. Костенко. – К.: Логос, 2004. – С. 13 (127 с.)

¹³ Олійник А. С. Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001. – С. 25. (77 с.)

Резюме

В статті аналізується правова база обеспечення гендерного равенства женщин и мужчин в Украине, в частности в уголовно-правовой сфере, определяются существующие проблемы и недостатки,

решение и устранение которых поможет определить дальнейшие направления реформирования законодательства, в том числе уголовного, а также средства повышения его эффективности при применении к лицам разного пола и обеспечения гендерного равенства в уголовном праве.

Summary

The present article analyses the legal basis providing gender equality between women and men in Ukraine, particularly in the field of criminal law. It also defines current problems and deficiencies whose solving and eliminating will enable to determine further reforms in legislature including criminal law and possible ways of increasing its efficiency when being applied towards individuals of both sexes as well as to secure gender equality in criminal law.

Отримано 24.06.2009

Н. Л. ДРОЗДОВИЧ

*Надія Людвігієвна Дроздович, аспірантка
Інституту держави і права ім. В. М. Ко-
рецького НАН України*

**ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
ВНУТРІШНЄ ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Принцип вільної оцінки доказів суддею на основі внутрішнього переконання є одним із елементів процесуальної форми сучасного кримінального процесу України. Поєднання понять «вільна оцінка доказів» та «внутрішнє переконання» забезпечує конкретність пізнання обставин окремої кримінальної справи, а тому поняття внутрішнього переконання важко описати без характеристики процесу доказування й звернення до поняття оцінки доказів зокрема.

Під час розгляду та вирішення кримінальної справи суддя здійснює дослідницьку діяльність, перевіряючи та оцінюючи зібрані докази, результатом якої є відтворення того чи іншого фрагмента дійсності, реконструкція усіх обставин справи, необхідних для вирішення юридичної справи. При цьому в ході пізнання фактичних обставин справи проявляються загальні закономірності мисленнєвого процесу, що мають місце і в інших сферах суспільства. Тому оцінка доказів, як один із етапів доказування поряд із їх збиранням та перевіркою, є різновидом розумової діяльності.

Зазначені висновки щодо поняття внутрішнього переконання, що ґрунтуються на дослідженнях загально-філософських наук, визнані в доктрині кримінального процесу, підтвердження чому знаходимо в роботах вчених-процесуалістів.

Так, І. І. Мухін визначає, що «оцінка доказів є розумовою, мисленнєвою діяльністю слідчого та суддів, спрямована на дослідження доказів, пізнання фактів події злочину та встановлення істини по справі. Ця діяльність слідчого та суду здійснюється в певних логічних формах...»¹.

М. С. Строгович також вказує, що «...оцінка доказів є лише розумовим процесом, логічною діяльністю, актом думки, а не будь-що інше»².

Разом із тим, такі визначення є недостатніми для з'ясування юридичної природи внутрішнього переконання судді, оскільки акцентують увагу на психологічних та гносеологічних аспектах даного явища, тоді як юридичний зміст внутрішнього переконання судді як елементу принципу вільної оцінки доказів не набув достатньої теоретичної розробки.

Характеризуючи внутрішнє переконання судді, не можливо не вказати на суб'єктивне начало даного поняття, оскільки субстанцією розумової діяльності є свідомість лю-